

דף ה

'דתנא דבי ר' ישמעאל: במים במים שני פעמים – אין זה כלל ופרט אלא ריבה ומיעט'. התוס'
הקשו מדוע לא נמנית מדה זו עם י"ג מדות דרבי ישמעאל. וכתב הריטב"א שכלולה היא במדת 'כלל ופרט וכלל'.

ובספר הכריתות (לר"ש מקינון) מבואר שלא נמנו בברייתא דר' ישמעאל אלא המידות המוסכמות על הכל, לכן לא מנה דרשות 'ריבוי ומיעוט' שהן שנויות במחלוקת אלא אך 'כלל ופרט' המוסכמות על הכל (שאף הדורשים ב'ריבוי ומיעוט' דורשים לעתים ב'כלל ופרט' כמבואר בסוגיא בנוזר לד-לה ע"ש בתוס').
ויש מי שכתב שברייתא ד"ג מדות דרבי ישמעאל, הולכת כחכמים החולקים על רבי ישמעאל [כפי שמצינו (בב"ק כו:)] שחזקיה לאו היינו תנא דבי חזקיה] וסוברים לדון שני כללות הסמוכים בכלל ופרט (תורת חיים).

יש להעיר מהמבואר בזבחים נב. שתדר"י אליבא דר' ישמעאל נשנה, שלכך הוצרכו לתרץ שם דתרי תנאי אליביה. וכן אמרו (בב"ב כה.) 'זאף ר' ישמעאל סבר... דתנא דבי ר' ישמעאל...! וכן מצינו בכמה מקומות שאמרו 'תנא דבי רי"ש' כלפי דברי רי"ש בברייתא – ע' קדושין לו ונוזר כה. וכן משמעות דברי התוס' כאן ובפסחים ה. וע"ע תוס' חולין ל: ותורא"ש שבת כו. וע"ע במובא ביוסף דעת זבחים נב. נג:

'אלא בשבועות נסיב אליבא דר' עקיבא וליה לא סבירא ליה'. ואם תאמר, כיון שלא סבר לה מדוע נסיב לה? יש לומר לפי שרוב בני הישיבה הסכימו עליה (מובא בריטב"א), או משום שרוצה לשנות 'שתים שהן ארבע' ביחד (תורא"ש).

ויותר נראה (ממה שמבואר בסוגיית חולין פה) שודאי רבי שסתמה היה עושה כמותה, שכך הלכה. ומה שאמרו כאן 'לא נסיב לה' – כלומר מעצמו, אלא שנטה אחר הרבים שהיו סבורים כן (עפ"י ריטב"א ד: ואולם בתוס' משמע שלא נקט רבי כרבים).

ויש להעיר שלפי"ז יוצא שאע"פ שרבי קיבל למעשה את ההלכה של רבי עקיבא, לא חזר בו משיטתו הכללית לדרוש בכללי ופרטי שהרי לא מצינו שחזר בו בשאר הלכותיו. ואע"פ שהמקור לדינו של רע"ק הוא מדרשת ריבוי ומיעוט, והרי רבי אינו דורש כן – קבע הלכה כדעת הרבים. ואפשר שיש שום דרשה אחרת המשמשת מקור להלכה זו. ואמנם מצינו מקור נוסף לדין זה, בהקש ד'שוא' ו'שקר' – לרב דימי (להלן כ:), וכפי ה'איבעית אימא' (כא.). וע"ש בראשונים ובספר משמרות כהונה.
וכן מבואר ברמב"ם, שלענין שבועות פסק כרבי עקיבא אעפ"י שבשאר הלכות נקט כדרשות רבי. והמאירי כתב שאין הדבר קבוע אלא פעמים דורשים בכללות ופרטות ופעמים בריבויים ומיעוטים, וכדלעיל.

'אלא אמר אביי: קסבר רבי ידיעת בית רבו שמה ידיעה... מי איכא דלית ליה ידיעת בית רבו? אמר ליה: אין, משכחת לה בתינוק שנשבה לבין הנכרים'. ואכן גם בסוטה שנאמר בה ונעלם כן הוא הדין; אינה נאסרת על בעלה בקינוי וסתירה אלא כאשר יודע את ההלכה שאשה שזינתה נאסרת על בעלה, אבל אם אינו יודע – אין קינויו קינוי כלל. כן משמעות דברי התוס' (בד"ה ידיעת).
[יש מי שחידש לפי"ז, בתינוק שנשבה לבין העכו"ם ולא ידע כלל מדיני ישראל וקדש אשה – אין אלו קידושין אלא כגדר האישות שיש לבני נח. ואם זינתה אינה נאסרת לבעלה, שדוקא אשת איש מקדושין שחייבת מיתה נאסרת (עפ"י זכר יצחק סד, וע"ש סי' טז)].

ואולם יש מפרשים שהידיעה מוסבת על הסתירה ולא על הדין (ע' תד"ה ונעלם. וכן פרש הריטב"א). גם יש ראשונים המפרשים שדרשת רבי אינה ממשמעות 'ונעלם' אלא מונעלם ממנו והוא טמא משא"כ בשאר מקומות שנאמר בהם 'ונעלם' (עפ"י ראב"ד רמב"ן ועוד). ולדעות אלו אין לנו מקור לכך שצריך שידע שהיא נאסרת עליו אילו נטמאת.

מרש"י משמע (כן כתבו התוס' יד:): שאינו חייב קרבן אלא אם ידע שנגע בשרץ. ויש חולקים (רמב"ן ריטב"א. וע' גם תורת חיים להלן יד:).

ויש גורסים ברש"י (ריטב"א. וער"ן): 'שלמד בבית רבו שהנוגע בשרצים טמא ואסור לאכול קודש וליכנס למקדש. וכל זה ידע כשנגע, אלא שלא התבונן לשום אל לבו שנטמא'.

ולפי הגרסא שלפנינו נראה לכאורה שאין צורך שידע בזמן הנגיעה מה שלמד בבית רבו. וכן משמע בתוס' להלן יד: ודלא כהריטב"א שכתב שאין די בדיעה מוקדמת שלמד בבית רבו, אלא צריך שתהא הידיעה סמוכה להעלמה.

ונראה לפרש הגרסא שלפנינו, מש"כ רש"י: 'הוא ידע, שהרגיש כשנגע... כוונתו לפרש המלים 'והוא ידע' האמורות בפרשה. ולפי"ז מה שהצריך רש"י שיהא מודע לנגיעה, אינו נלמד ממשמעות 'ונעלם' אלא מהמלים 'הוא ידע', וזו כוונת רבי 'הוא ידע' – הרי כאן שתי ידיעות – ידיעת בית רבו הראשונה, שנלמדת ממשמעות 'ונעלם', וידיעה שנגע בשרץ הנלמדת מ'הוא ידע'. ורש"י לשיטתו (לעיל ד:): שידיעה בתרא לא צריכא קרא (אך קשה מלשון רש"י להלן יד סע"ב).

ולפי זה מובן שהגרמא נקטה מקרה רחוק של 'תינוק שנשבה' שלא למד מעולם, ולא נקטה שלא ידע שנגע בשרץ – כי רצו למצוא אופן ללא ידיעת בית רבו, לבאר מה למדנו מה'ונעלם', והרי ידיעת הנגיעה בשרץ אינה קשורה לידיעת בית רבו ואינה נלמדת מ'ונעלם', כאמור.

והתוס' (להלן יד:): שהעירו על פרש"י מדוע הוצרכו לאופן רחוק של תינוק שנשבה, הולכים לשיטתם שכתבו (ד: ד"ה ונעלם) בדעת רש"י שלרבי 'הוא ידע' – לידיעה בתרא אתי, ועל כרחק הידיעה שנגע בשרץ נלמדת גם היא ממשמעות 'ונעלם'. ועל כן יכלו לנקוט בגמרא אופן פשוט ללא ידיעה בתחילה, כגון שלא ידע בעת שנגע בשרץ. גם הר"ן בחדושו הקשה על רש"י כי פירש דבריו בע"א.

מלבד פרש"י ישנן שיטות נוספות באור 'ידיעת בית רבו' – ע' ברמב"ן כאן ולהלן יד: רשב"א וריטב"א ותורא"ש. וע"ע שיחות מוסר לגר"ח שוואלביץ מאמרים כו לא תשל"א לט תשל"ב – על ענין שימת הלב – חיבור הידיעות זו לזו.

– '[בסוגריים נורשה להעיר: מוכח מכאן שגם נשים למדו הלכות אלו בצעירותן; שהרי דיני קרבן זה נוהגים בנשים כבאנשים. וכשהגרמא שאלה 'מי איכא דלית ליה ידיעת בית רבו', לא מצאה אלא את המקרה הנדיר 'בתינוק שנשבה לבין הנכרים]' (לשון רש"י הירש – ויקרא ה, ב).

וכן מפורש בסנהדרין צד: בדורו של חזקיהו: 'לא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה'.

ואם תתמה מה מקשה, הלא כמה עמי הארץ יש שלא קראו ולא שנו מימיהם, ולא ידעו שהנוגע בטומאה טמא. ויש לומר שעם הארץ כזה רשע הוא ומזיד, ואין סברא לומר שצוה הכתוב לייחד להם שעיר הנעשה בחוץ לכפר עליהם, דזבח רשעים תועבה – לכך מעמיד בתינוק שנשבה לבין הגויים (תורת חיים). צ"ע הלא מצינו שעיר הנעשה בפנים שבא גם על הזדון. וא"ת בא גם על השוגג שלא היתה לו ידיעה לבסוף, מ"מ הכהנים מתכפרים בפר כהן גדול רק במזיד לדעת הרמב"ם (שגגות יא, ט). ועל כרחק לומר בשעשו תשובה, ואין זה זבח רשעים. ונראה ד'תינוק שנשבה' היינו דוגמא לעם הארץ גמור.

'תנן התם יציאות השבת שתיים שהן ארבע בפנים ושתיים שהן ארבע בחוץ'. ארבעה פירושים כתבו הראשונים:

א. 'שתיים שהן ארבע בפנים' – כלומר, הכנסות; אחת דעני ואחד דבעל הבית באופן של חיוב. ועוד שתי הכנסות דפטור, של עני ושל בעה"ב. וכן 'שתיים שהן ארבע בחוץ' – בהוצאות (רש"י כאן. ובחודשי הרא"מ מפינסק ביאר שרש"י פירש כן רק לפי הסלקא-דעתין בגמרא).

ב. 'שתיים שהן ארבע בפנים' – לבעל הבית העומד בפנים; שתיים של חיוב, הוצאה והכנסה. ועוד שתיים של פטור, כשעשה חצי מלאכה, עקר ולא הניח או הניח ולא עקר). וכן 'שתיים שהן ארבע בחוץ' – לזה העומד בחוץ (רש"י ריש שבת).

[נחלקו הראשונים (ריש שבת) אלו הן פעולות הפטור שמנה התנא; האם העקירות בלבד, שהן תחילת מלאכה (רש"י), או ההנחות בלבד, שהן גומרות החיוב (רמב"ן רשב"א), או פעולת ההוצאה מהרשות, עם עקירה או עם הנחה. ריב"א].

ג. 'שתיים שהן ארבע בפנים' – לבעל הבית העומד בפנים; שתי הוצאות (של חיוב ושל פטור), ועוד שתי הכנסות. וכיוצא בזה 'בחוץ' – לעני (ריב"א. וערמב"ן שבת שכתב לדחות פירוש זה).

ד. 'שתיים שהן ארבע בפנים' – כלומר, ארבע אופנים של חיוב, שמביא קרבן חטאת בפנים – בעזרה, שתי הוצאות (דעני ודבעה"ב) ושתי הכנסות. [אולי בא להשמיענו בזה שמלאכת הוצאה יש בה חיוב כרת וקרבן כשאר מלאכות ולא יצאה ללאו בעלמא, וכקושיית הרמב"ן דנימא הוצאה ללאו יצאה. שו"ת שבט הלוי ח"א קכג, ב]. 'בחוץ' – ארבע של פטור, שאין שם חיוב קרבן בפנים. [ולשון 'בחוץ' פירש בצ"ח בשם מהר"ל שחייב עכ"פ עונש בחוץ, הוא מכת מרדות. ומה נראה שבשאר 'פטור אבל אסור' שבמלאכת שבת אין מכת מרדות, ודלא כשיטת הרמב"ם. שבט הלוי שם].

כעין זה נמצא בחודשי הר"ן (שבת ב: ד"ה וקא. וכמקובל אינם להר"ן אלא לאחד מן הראשונים): 'שתיים שהן ארבע' – שתי הוצאות ועוד שתי הכנסות 'בפנים' – הנגמרות בפנים, בחיוב (קאי על אותן הכנסות שהוכיר בסוף, 'שהן ארבע'). ועוד 'שתיים שהן ארבע בחוץ' – שאין ההכנסות נגמרות במקום הראוי להן, אלא בחוץ.

(ע"ב) 'מאן תנא מראות נגעים דלא כר' עקיבא, דאי ר' עקיבא כיון דאמר זו למעלה מזו וזו למעלה מזו, אם כן טיהרת סיד היכל מלצרף...'. שיטת הסוגיא שלדעת רבי עקיבא כל המראות הסמוכים מצטרפים זה לזה [וגם צמר וקרומ מצטרפים, אע"פ שהם רחוקים – דילפינן מולספחת, כדלהלן]. ואילו לרבנן שלג וסיד מצטרפים הגם שאינם סמוכים – מפני שהם אב ותולדתו, ואילו צמר וסיד וכן סיד וקרומ, הגם שסמוכים זל"ז אינם מצטרפים, שהם משני מינים. [מלבד שלג וצמר, הגם שהם שני אבות שונים – מצטרפים, שבהרת ושאת מצטרפים מקרא דוהיה, כדפרש"י להלן]. ומשמעות משנת 'מראות נגעים שנים שהן ארבעה' מורה כחכמים, שהמראות מחולקים לשני אבות ותולדה לכל אב.

לשיטת רש"י ור"י בן מגאש ועוד ראשונים, סובר רבי עקיבא שלבהרת (שלג) אין תולדה, ואילו לשאת (צמר) יש שתי תולדות: סיד וקרומ. וזהו שהוכיחו מהמשנה שאינה אליבא דר' עקיבא, שהרי שנה התנא 'בהרת עזה כשלג שניה לה כסיד ההיכל..', ואילו לר' עקיבא סיד ההיכל בא כשלישי, שהוא תולדה דשאת.

ושיטת התוס' (להלן בד"ה אף על גב) שגם לרבי עקיבא יש לכל אב תולדה אחת, והסיד הוא תולדה דבהרת. ומכל מקום דייקו בגמרא מהתנא דמראות נגעים דלא כר' עקיבא, כיון שמשמע שגם לענין צירוף חלוקים הם באותה חלוקת אבות ותולדות, שאם לא כן היה לו לשנות מקודם האבות ואחר כך התולדות, כסדר צירופן (עפ"י חזון איש לקוטים כד).

שיטת הרמב"ם (טומאת צרעת א,ג) שכל המראות מצטרפים זה עם זה. ופירש בכסף משנה שלדעת רבי עקיבא כולם מצטרפים זה עם זה, ולא רק הסמוכים. ובתחילה סברה הגמרא שלר' עקיבא אין אבות ותולדות כלל ולפיכך אמרו מתניתין דלא כר' עקיבא. ואולם לפי המסקנא גם לר' עקיבא יש לומר אבות ותולדות, ומ"מ כולם מצטרפים.

ובחזון איש (ח"מ, לקוטים כד) תמה מאד על פרוש זה, ממשמעות מהלך הסוגיא בהמשך. וציידד לפרש דברי הרמב"ם על פי דברי הירושלמי כאן. (ע"ע בבאר שטת הרמב"ם וישובה עם הסוגיא, בחדושי ר' מאיר שמחה ובבאר יעקב ה).

דף ו

'זהיבא שמעינין לרבי עקיבא זו למעלה מזו, אילימא מהא דתניא... יאמרו מקרום ביצה ולמעלה טמא... משל דר' עקיבא למה הדבר דומה לארבעה כוסות של חלב...' הרמב"ן (ה) ועוד ראשונים פרשו מחלוקתם של רבי עקיבא וחכמים בדרך זו: לדעת ר' עקיבא ארבעת מראות נגעים אינם נחלקים אלא לפי דרגות הלבנונית, זו למעלה מזו. אבל לחכמים ישנה חלוקה נוספת של שני גוונים שונים, 'בהרת' ו'שאת', ולכל אחד מהם יש תולדה שהיא כהה הימנה אך דומה בסוגה לאב. הסיד דומה בגוונו לבהרת (הגם שהוא כהה מהשאת). והקרום – דומה בגוונו לשאת (והוא כהה מן הסיד). ולכן סוברים חכמים שאין מצטרפים אלא אב ותולדותו, שהם שייכים לאותו סוג של גוון.

וכיוצא בזה פרש בעל המאור אלא שלדעתו החילוק בין הסוגים אינו במראיהם אלא בצד המוחשי, כגון שזה רך וזה קשה, זה לח וזה יבש. או שאחד חזק יותר וקשה לריפוי יותר מחברו (עפ"י מאיר). [וזהו המכוון באריכות המשלים דלהלן (בע"ב), לומר שיש כאן שתי 'משפחות' וסוגים של לובן, כמו הסמכויות והשררות השונות של השליטים, שמה שיש לזה אין לזה, וכן בענין סוגי הבגדים, ע"ש. וזאת מלבד חילוקי המדרגות בחזוק הלובן שלהם. ערמב"ן, תורת חיים וחדושי ר' מאיר שמחה].

שיטת בעל המאור הראב"ד והרשב"א שלדעת חכמים השאת והסיד שווים בחזוק הלבנונית אלא שהם שונים בסוגם ובגונם. ורק לר' עקיבא כל ארבעת המראות הם 'זו למעלה מזו'. [ואין כן שיטת רש"י תוס' רמב"ם ורמב"ן, אלא גם לחכמים יש ארבע דרגות של חזוק הלובן כמו לרע"ק, אלא שלענין הציורף בלבד חולקים, שלרבי עקיבא 'זו למעלה מזו' לצרף כל המראות הסמוכים, ואילו לחכמים אין הסיד מצטרף עם הצמר הגם שסמוכים. ע' חז"א. ויש מי שאומר שאף שלג וצמר אינם מצטרפים לחכמים מפני שהם שני אבות. ודרשת הספרא – אליבא דרבי עקיבא].

וסיעו לשיטה זו – כתבו – ממה שאמרו משל דר' עקיבא לארבעה כוסות של חלב, זו למעלה מזו, משמע שלדעת חכמים אין ארבע דרגות של לבנונית. וכן ממה שאמרו בסמוך: 'ישל סיד דיהה הימנה. ואם איתא, של צמר דיהה הימנה מיבעי ליה' – משמע שלדעת חכמים אכן הסיד מתחת לשלג בחזוק לבנוניתו, ולא מתחת לשאת. (וע' באריכות בהעמק שאלה פרשת מצורע פה, בבאר שטת זו. וע"ע בבאר שטת הסוגיא לשיטות הראשונים בקהלות יעקב ה).

'לארבעה כוסות של חלב; אחד נפלו לתוכו שתי טיפין של דם ואחד נפלו לתוכו ארבע טיפין של דם ואחד נפלו לתוכו שמונה ואחד נפלו לתוכו שתיים עשרה טיפין ואמרי לה שש עשרה טיפין.'

דף ה

1. מנין שצריך ידיעה בתחילה לחיוב קרבן עולה ויורד בטומאת מקדש וקדשיו [לפי רוב דעות התנאים], ומה טיבה של ידיעה זו?

רבי עקיבא דרש ידיעה בתחילה ובסוף מונעלם ונעלם שתי פעמים (ונתפרשו בראשונים כמה אופנים בבאור הדרש). ורבי אמר שאין צריך לכך אלא ממשמעות ונעלם משמע. ופירש רבא שלשון זו מורה שידע ושכח אחר כך, מכך שלא כתוב 'והיא עלומה ממנו'.

אביי הקשה על כך ופירש דעת רבי (והרשב"א גרס שרבא חזר ופירש כן) שאין צריך שידע שהיה טמא אלא די בדיעת בית רבו, שלמד שהנוגע בשרץ טמא אבל כשנגע לא התבונן לשום על לבו שנטמא (שכן נדרש ונעלם בכל מקום, שקיימת ידיעה כלשהי (עפ"י תוס'). ויש מפרשים הדרש: ונעלם ממנו והוא טמא ואשם – שנעלמה ממנו טומאתו אבל יודע הוא שיש טומאה זו בעולם ושהטמא אסור בקדשים (רמב"ן), כי משמע שרק מפני העלמת הטומאה נכנס, הא אילו ידע שנטמא לא, כי יודע את ההלכה (ראב"ד). וי"א שאין זה דרש מיתור המלה אלא שבסתם הדבר יש ידיעת בית רבו. (עתי"א"ש). להוציא תינוק שנשבה לבין הנכרים, שלא היתה לו ידיעה כלל.

א. מרש"י משמע (כמוש"כ התוס' להלן יד:) שאין חייב אלא כשהרגיש בנגיעה, שכן משמע ונעלם והוא ידע אבל לא התבונן לשום על לבו שנטמא.

ויש חולקים וסוברים שאפילו לא ידע שנטמא רק ידע ששרץ מטמא והטמא אסור במקדש ובקודש – הרי זו ידיעה (עפ"י רמב"ן ריטב"א ועוד). ומכל מקום אין די בידיעה כללית שיש טומאת שרצים בתורה אלא צריך שידע שהשרץ המסויים הזה מטמא (עפ"י ריטב"א יד: ד"ה אמר). וגם צריך שידע ידיעת בית רבו בשעה שנטמא או לאחר מכן, ואין די במה שידע זאת בעבר ושכח כשנטמא (שם ד"ה אלא).

ולשיטת רבנו תם 'ידיעת בית רבו' – שלימדו רבו שהשרץ טמא אלא שלא למדו שהוא אסור ליכנס למקדש.

ב. לדעת רבי ישמעאל (יט:): אין צריך כלל ידיעה בתחילה לחיוב קרבן עולה ויורד (ע' להלן ט. ובתוס' שם כתבו שפשוט לגמרא שאין שום תנא הסובר ידיעת בית רבו שמה ידיעה מלבד רבי, וכ"ה ברמב"ן יט:).

ג. להלכה צריך ידיעה גמורה קודם ההעלמה ואין די בידיעת בית רבו (עפ"י רמב"ם שגגות יא,א; מאירי).

ולכל הדעות די בידיעה שהוא טמא ואין צריך לידע מתי נטמא בדיוק, וכגון שהלך בשני שבילין שאחד מהם טמא והוא ידע שנטמא באחד מהם (כן מבואר בגמרא יט. כמוש"כ הריטב"א שם). כשאינו יודע באיזו טומאה נטמא, ובשאר אופני ידיעה חלקית – ע' להלן יט.

דפים ה – ו

ז. א. מהן דרגות הלבנוניות של ארבעה מראות נגעים.

ב. מהם ה'אבות' ומהן ה'תולדות' במראות נגעים?

ג. ארבעה מראות נגעים – אלו מהם מצטרפים זה עם זה ואלו אינם מצטרפים?